

СКАРБИ ВИВЕЗЕНІ ДО РОСІЇ – НЕОЦІНЕННЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Із проголошенням незалежної України перед нашою державою постала актуальна проблема оцінки власних культурних цінностей, які визначають інтелектуальну і духовну спрямованість нашого народу, окреслюють його пройдений шлях. Їх ні в якому випадку не можна ігнорувати, адже чим повніші наші колекції національних скарбів, тим більше у нас є шансів для кращого висвітлення і вивчення історії України. Тому ми повинні створити сприятливі умови для їх збереження, адже завдяки нашим культурним багатствам існує той зв'язок, який пов'язує наше минуле з сучасним, а сучасне із майбутнім.

Ключові слова: національні скарби, матеріальна культура, духовна культура

With the independence of Ukraine before our country faced the actual problem of assessing their own cultural values that define the intellectual and spiritual direction of our nation, outline its traversed path. They are in any case not be ignored, because the more complete our collection of national treasures, the more we have a chance for better coverage and study of the history of Ukraine. Therefore, we need to create favorable conditions for their preservation, because thanks to our cultural wealth that exists bond that connects our past with modern and contemporary to the future.

Keywords: national treasures, material culture, spiritual culture

На сьогоднішній день не є великою таємницею той факт, що велика кількість українських скарбів зберігається не в наших музеях, а за кордоном, в основному в колекціях російських музеїв: Ермітажі, Російському в Ленінграді, Збройній палаті в Кремлі, Третьяковській галереї, Державному історичному музеї у Москві. Усі вивезені цінності, на які ми маємо законні права, нам, на жаль, ніхто повертати не збирається. Яким же шляхом потрапили наші національні скарби до іноземних колекцій? Найрізноманітнішими способами великі культурні цінності потрапляли за кордон.

Одним із способів вивезення скарбів були археологічні експедиції. Так під керівництвом московських та петербурзьких археологів проводились розкопки, а цінності, здобуті під час них, замість передачі до місцевих музеїв, потрапляли до столиці на північ. Якщо говорити про кількість вивезених у різні часи до Росії колекцій, то за даними Інституту археології Національної Академії наук України, їх перелік нараховує 750 позицій [11].

З точки зору моральних та міжнародно-правових норм цінності мають бути повернуті їхньому законному власникові, яким є український народ. Завдяки проведенню підготовки реєстрів вилучених з теренів України архівних фондів, історичних реліквій та скарбів, на сьогодні маємо важливі наукові документи щодо обміну культурними цінностями між Україною та Росією з фондів Історичного музею та Збройної палати в Москві, Державного Ермітажу у Петербурзі [10]. Про вивезення українських скарбів до Росії красномовно, говорять цифри, до прикладу колекції давньоруських скарбів. Так, в Ермітажі зберігаються – 152 екземпляри, Державному історичному музеї в Москві – 42 [1, 171-176]. Відсутність нашого багатства у українських музейних фондах негативно позначається на подальшому культурному розвитку держави. Серед найвідоміших скарбів вивезених із території України у різний період варто назвати: в Ермітажі (Ленінграді) - скарби з кургану Солоха, срібники Володимира Мономаха, Перещепинський скарб; в Історичному музеї (Москві) – Бородінський скарб, змійовик Володимира Мономаха, скарб Михайлівського монастиря у Києві; в Збірці античних знахідок (Мюнхені) - грецька діадема з Понтіки; а доля Михалківського скарбу 1878 та 1896 р. із збірок Львівського історичного музею взагалі невідома...

Аналізуючи кількість скарбів, які були заховані на території Східної Європи в I – II тисячоліттях нашої ери варто зауважити, що їх досить багато. Правда, лише частина їх знайдена недавно (не раніше половини XIX ст.) зберігаються в музеях на території колишнього Радянського Союзу, бо ті що, були знайдені в XVIII ст. і у раніше – безповоротно пропали для дослідників, бо осіли в приватних колекціях на Заході. Якщо розпочинати історію скарбів на

теренах України, то їх знаходили ще в древності, прикладом цього є випадки, коли в скарбах татарських монет XIV ст. знаходили дирхеми, обрізані з усіх сторін до розмірів татарських. Маємо і писемні свідчення про знахідки скарбів [4, 60]. В XVII ст. пошук скарбів для провінційних воєвод був можливістю зарекомендувати себе перед урядом. З наступного століття є відомості про те, що в 1787 р. був знайдений скарб XI ст. золотих і срібних речей в Києві. Його доля відома: частина його розійшлась по руках невідомих людей в столиці, а друга потрапила до рук італійських торговців з Ломбардії і була вивезена.

Переломним моментом в царині пошуку скарбів було XIX століття, адже ситуація відтоді кардинально змінилась, завдяки створеній Археологічній комісії. Це була наукова установа, яка протягом 1859-1919 рр. керувала археологічними дослідженнями на території Російської імперії, і в тому числі й України. Комісія провела багато досліджень греко-скіфських пам'яток на території України. На їх основі щорічно видавалися „Отчеты”, а з 1901 — „Известия”, опублікувалися „Материалы по археологии России”, 1866-1902, окремі археологічні збірки та монографії. Під керівництвом комісії найцікавіші зразки передавалися до імператорського зібрання в Ермітажі, розподілялися по інших російських музеях та приватних збірках. Населенню виплачувала нагороди за добровільну передачу знайдених випадково скарбів до державних органів.

До Ермітажу потрапила їх переважна більшість. Серед них можна назвати, зокрема такі: 1).Срібний скарб із 14 350 татарських монет, знайдений 1851 р. в с. Воскресенка Приазовського р-ну Запорізької області. 2).Скарб із 2-3 тис. дирхемів та браслетів VII – IX ст., знайдений в 1851 р. в Києві недалеко від Аскольдової могили, під час копання солдатами каналів для фундаменту. 3).Скарб XI ст. із 200 срібляників, знайдений 1852 р. в м. Ніжині Чернігівської області. 4).Скарб золотих та срібних речей XII – XIII ст. із 34 київських гривень, знайдений в 1880 р. в садибі в Києві [5, 60]. 5).Срібний скарб X-XI ст. із 42 злитків, 2 лунниць, 7 шийних гривень, знайдений 1883 р. в с. Борщівка Дубенського повіту Волинської губернії. 6).Срібний скарб із шийних гривен,

ланцюжка, браслетів, знайдений 1883 р. в Мироновському фільварку Канівського повіту Київської губернії. 7).Скарб із – 615 монет XVII ст., знайдений 1888 р. в с. Закусили Овруцького району Житомирської області [5, 141]. 8).Скарб срібних і золотих речей XII ст. серед яких золота діадема, персні, шийна гривна, браслети, сережки, київські монетні гривні, візантійські соліди, знайдений 1889 р. в Києві в садибі Гребеновської [5, 59]. 9).Срібний скарб XII-XIII ст., 1890 р. знайдений в м. Хотин (сучасна Чернівецька область) [5, 58]. 10).Частина срібного монетного скарбу XVI ст. – 52 екземпляри, виораного випадково під час польових робіт 1895 р. в с. Сезенків Баришівського району Київської області [5, 102]. 11). Скарб із 48 золотих і срібних монет XVII ст., знайдений 1896 р. в с. Вітрівка Чигиринського району Черкаської області. 12).Частина речового скарбу золотих речей із (обручів, браслетів), гривень XI ст., знайденого 1899 р. при будівництві в Києві [5, 44]. 13).Речовий скарб із візантійських монет, обрізку золотої гривни, київських гривен, знайдений в 1900 р., частина в Російському музеї (м. Ленінград).14).Скарб „татарських і турецьких срібних монет” – 2236 екземплярів XIV ст., знайдений 1902 р. в Києві в землі біля будівлі Києво-Печерської Лаври. 15).Скарб срібних речей - гривень, каблучок XII ст. та візантійських монет, знайдений 1903 р. в с. Великоселицьке Оржицького району Полтавської області [5, 47]. 16).Скарб золотих і срібних речей XI – XII ст., покритих емаллю, знайдений 1903 р. в місцевості Кам’яний Брід Коростишівського району Житомирської області [5, 61]. 17).Частину монетного скарбу XVII ст. – 81 екземплярів, знайденого 1903 р. в с. Бондурівка Немирівського району Вінницької області [5, 137]. 18).Скарб срібних речей X ст. - плетяної із дроту, 381 куфічних дірхем, 6 західноєвропейських монет, знайдений 1908 р. в с. Рудка Чернігівського району однойменної області [5, 43]. 19).Скарб золотих і срібних прикрас із 6 гривен, 2 ланцюжків, 7 сережок, 5 срібних пернів, браслету, знайдений 1911 р. в Києві під час робіт біля Десятинної церкви [4, 109]. 20).Скарб срібних речей із 5400 куфічних дирхемів, 6 срібляників Володимира, 1 срібляника Ярослава, богемських, датських, англосаксонських, германських, індійських монет,

срібного злитка, знайдений 1912 р. в с. Дениси Переяслав-Хмельницького району Київської області [5, 43]. 21). Скарб золотих і срібних речей VII ст., із 800 предметів, вагою 75 кілограм, знайдений 1912 р. біля с. Малая Перещепина Полтавської області карб асоціюють із особою болгарського хана Курбата [8, 23]. 22). Скарб із 6 золотих браслетів та 337 дирхемів (VIII – X ст.), знайдений 1913 р. в Києві в помісті на вул. Підвальной № 15 [4, 83]. 23). Скарб срібних прикрас, знайдений в 1916 р. при погрузці піску в урочищі Терно біля с. Кіково Новоград-Волинського повіту Волинської губернії було знайдено, скарб із 3 шийних гривень. 24). Скарби із скіфського кургану „Солоха” IV ст. до н. е. біля с. Велика Знамянка на Мелітопільщині. Шедеври із кургану: бронзовий шолом, булава, золотий гребінь, срібний посуд [9, 322]. 25). Монетні скарби із пам’яток Північного Причорномор’я: Ольвії VI ст. до н. е. — III ст. н. е., Херсонеса V ст. до н. е. — IV ст. н. е., знайдені починаючи із 1888 р.

Цілий ряд скарбів, знайдених на території України перебуває також в інших російських музеях, зокрема, в Московському громадському музеї, Артилерійському музеї в Петербурзі та ін. В Державного Історичного музею в Москві знаходяться: 1) Скарб золотих прикрас із 2 браслетів, 2 перснів, 5 срібних підвісок, знайдений 1848 р. при очистці каналу в м. Чернігові біля Єлецького монастиря. 2) Скарб із 2 срібних браслетів, знайдений 1891 р. при обробці городу міщанином в передмісті Ісковщина м. Канева Канівської повіту Київської губернії [4, 92]. 3) Бородінський скарб II тис. до н. е., знайдений 1912 р. поблизу м. Бородіно на Одещині. До його складу входить 17 виробів із золота, срібла, бронзи, рідкісних порід нефриту та тальку. Бородінський скарб має визначну історичну цінність як зв’язкова ланка між пам’ятками бронзового віку Середземномор’я та майже всієї Євразії. Серед предметів: інкрустовані золотом срібні кинджал і фібула, три срібні навершя списів [6, 186-187].

В Московському громадському музеї – скарб золотих і срібних прикрас, знайдений 1868 р. в Києві на території Десятинної церкви. В Петербурзькому археологічному інституті міститься скарб із 99 монет X – XI ст., 98 куфичних дирхемів, візантійська монета Костянтина VII, знайдений 1887 р. біля гори

„Бойкова” поблизу с. Шпилівка Сумського району Сумської області [4, 43]. В Артилерійському музеї у Петербурзі – скарб, до складу якого входив золотий прутик XIII ст. довжиною 51 дециметр, який можливо був частиною розігнутої гривні. Він знайдений 1901 р. в кургані поблизу с. Пишки Канівського району Черкаської області.

Скарби ж, які були погано збережені, містили в своєму складі рядові монети й не представляли, на думку петербурзьких нумізматів, великої цінності віддавали на переплавку до Монетного двору в Петербурзі, який був створений 1724 року. Такий поворот подій був найгіршим... Адже безцінні речі скарбів, які могли б бути основою до подальшого дослідження історії України, після переплавки перетворювали на російські монети. Це: 1).Частина монетного скарбу XIV ст. - 150 празьких грошів та 2 гривні, знайденого 1866 р. в м. Луцьку Волинської губернії [5, 84-85]. 2).Монетний скарб із 1400 білонових і мідних монет XVII ст., з с. Слобідка Коростишівського району Житомирської області. 3).Монетний скарб із 112 срібних та білонових монет XVII ст., знайдений 1878 р. у лісі біля с. Людвище Шумського району Тернопільської [5, 137]. 4).Срібний монетний скарб XVI ст. із 360 монет, виритий 1880 р. у селянській садибі в с. Щедрова Летичівського району Хмельницької області [5, 104. 5).Скарб XVII ст. із 572 срібних та білонових монет, знайдений 1881 р. у селянській садибі в с. Опішня Зіньківського району Полтавської області [5, 142]. 6).Монетний скарб XVII ст. із 240 екземплярів, викопаний 1882 р. селянином на городі у с. Монастирок Ярмолинецького району Хмельницької області. 7).Монетний скарб XVII ст. із 566 екземплярів, знайдений 1882 р. у с. Гоголів Броварського району Київської області скарб [5, 139]. 8).Монетний скарб із 129 литовських напівгрошів, знайдений в 1883 р. у с. Хріники Млинівського району Рівненської області [5, 101]. 9).Скарб із 105 литовських напівгрошів, знайдений 1883 р. у полі біля с. Татарська Вулиця Острозького району Рівненської області [5, 104]. 10).Монетний скарб XVI ст. із 1319 срібних і білонових монет, знайдений 1885 р. в с. Павлівка Богодухівського району Харківської області [5, 157]. 11).Частина монетного скарбу XVII ст. із 7451

екземплярів, знайденого 1886 р. с. Любарці Бориспільського району Київської області, частина залишена в Археологічній комісії [5, 136]. 12). Монетний скарб XVII ст. із 628 екземплярів, знайдений 1887 р. у в урочищі „Бойші” с. Галюнки Старокостянтинівського району Хмельницької області (13 монет було продано в приватну колекцію) [5, 133]. 13). Срібний монетний скарб із 6382 дирхем XIV ст., знайдений 1888 р. в урочищі Пащанок Мелітопольського району Запорізької області (80 монет було передано до Ермітажу). 14). Монетний скарб XVII ст. із 90 екземплярів, знайдений 1890 р. під час польових робіт на городі в с. Дерев'яне Рівненського району однойменної області [5, 136]. 15). Срібний монетний скарб XVI ст. із 82 екземплярів, викопаний на городі 1891 р. в с. Житани Володимир-Волинського району Волинської області. 16). Скарб XVIII ст. із 44 монет, знайдений 1893 р. с. Андріяшівка Роменського району Сумської області [5, 157]. 17). Срібний монетний скарб XVI ст. із 2084 екземплярів, знайдений 1895 р. в с. Браниці Бобровицького району Чернігівської області.

При характеристиці розміщення давньоруських скарбів територіально, дослідниця Г.Ф. Корзухіна повідомляє, (в картах розміщення руських скарбів), що найбільше їх було знайдено на території сучасної України [4, 24]. Питання про повернення культурних цінностей, які впродовж століть незаконним шляхом вивозилися в центри Російської імперії вперше постало в лютому 1917 р. Тоді на офіційному рівні на одному з засідань Української Центральної Ради, говорилось про повернення скарбів, які походять з України із колекцій Ермітажу до збірок наших музеїв. Відповідальним за повернення скарбів став керівник відділу охорони пам'яток професор М. Біляшівський. Було створено пошукові комісії. На їх чолі були поставлені Ф. Вовк та О. Новицький. Того ж року у вересні був підготовлений реєстр українських національних цінностей, які зберігались в столичних музеях з подальшим їх поверненням Україні.

У зверненні Центрального виконавчого комітету Ради робітничих та солдатських депутатів наголошувалося, що Росія “повертає вам трофеї – пам'ятки вашої славної боротьби за волю. Народ великоруський і революційний Петербург з привітом посилає вільному Києву священний дар в

ознаку братерства народів”. Але це були лише слова, новий уряд обіцянки не виконав. Двосторонні переговори були зірвані з ініціативи російської сторони. Подібна ситуація буде повторюватися ще не раз. І це не дивно, бо більшовики взявши політичну тезу Леніна про існування двох культур у кожній національній культурі, рішуче заперечували лозунг загальнонаціональної культури як шкідливий, якщо він не підпорядкований завданням класової боротьби пролетаріату. Ця, більше, ніж спірна ленінська теза протягом всього існування Радянської влади призводила до незворотніх втрат історичних цінностей, які були наповнені загальнолюдським змістом. Більшовики з непримиренністю відкидали все, що не узгоджувалося з їх ідеологією. Вони діяли за принципом давньоримських завойовників „Щоб знищити народ, потрібно зруйнувати його храми”.

У 1918 р. роботу над поверненням культурних цінностей продовжив уряд гетьмана П. Скоропадського. Так, за Берестейським мирним договором від 9 лютого 1918 р. розпочалися українсько-російські переговори. На чолі з П. Холодним була створена Культурна комісія, яка опрацювала проект угоди про передачу у власність Української держави культурних цінностей, які були вивезені з України. Але, як і у випадку 1917 році, справа далі обіцянок не зрушилась. Через односторонню відмову Радянської Росії від переговорів розгляд питання був припинений. В той же протягом 1918-1923 років до Москви в Збройну палату було забрано до 10 тисяч історико-культурних об'єктів. Багато коштовностей продані за кордон. Українська сторона передала списки пам'яток до Москви на розгляд. Серед цінностей, які хотіли повернути, були ті, що зберігались в збірках Збройної палати в Кремлі, Третьяковської галереї, Московського історичного музею, Ермітажу. В радянський період дослідники отримали в спадок скарби без точної хронології, важливі відомості були втрачені, тому потрібно було починати все спочатку. Тут на перше місце ставилось показати усе розмаїття народів, які проживали на території Радянського Союзу, зв'язок Русі із Росією. І скарби виконували тут невелику роль великій політиці. Адже завдяки їм виникали нові теорії походження

народів, звичайно це було просто робити, коли в фондах російських музеїв був такий „скарб” у повному значенні цього слова, в більшості українського походження, до прикладу можна привести статистику знайдених скарбів, наприклад із скарбів IX – початку XI ст. 11 із 27, середини XI – до 1240 р. – 98 із 147.

Протягом 30-х років з території України далі вивозилися культурні цінності, зокрема з Києво-Печерського заповідника, ряду музеїв та бібліотек. Так, вилучені срібники Володимира Мономаха з Ніжинського краєзнавчого музею намагалися продати на аукціоні у Франкфурті-на-Майні. Це не вдалося здійснити, їх повернули до Держхрану Мінфіну СРСР, а в 1949 р. звідти віддали до Ермітажу. В 1930 р. із колекції в Ермітажі до Російського музею в Петербурзі був переданий один золотий медальйон – відомий Змійовик, який належав князеві Володимиру Мономаху. Він був знайдений ще в XIX ст. і отримав назву “чернігівська гривна”. На його лицьовому боці зображений архангел Михайло, а на звороті – голова, подібна до античної Горгони Медузи. Амулет є унікальною знахідкою [6, 187].

У Декларації про державний суверенітет України 16.07.1990 року було проголошено, що республіка має право на повернення у власність народу України національних культурно-історичних цінностей, що знаходяться за її межами. Однак це не зроблено й досі. „Старший брат” не бажає з ними розлучатися. У Конституції України записано: “Держава забезпечує збереження історичних пам’яток та інших об’єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами”. Враховуючи денонсацію Державною Думою Російської Федерації Мінської Угоди 1992 р., розроблено план заходів по налагодженню двостороннього співробітництва між Україною та Росією.

Список використаних джерел

1. 100 найвідоміших шедеврів України /Ламонова О., Романовська Т., Русяєва М., Рябова В. та ін. – Київ: Автограф, 2004. – 496 с.
2. Поселення київської культури поблизу с. Вишенки біля Києва. //

Археологія. -1988. -№ 62.

3. М.Грушевський Історія України-Руси в 11т., 12кн.– К., 1991.– Т.1. – 648 с.
4. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К. : Наукова думка, 1971 р. – 175 с.
5. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України у вітчизняній історіографії. – Історіографічні дослідження на Україні, 1971 р., т. 4, с. 236 – 252.
6. Львова А. Перещепинская находка в свете новых данных болгарской летописи XIII в. Гази-Барадж тарихы // Эрмитажные чтения памяти Б. Б. Пиотровского (14.02.1908—15.10.1990): Тезисы докладов. СПб.: Гос. Эрмитаж, 2001. С. 46-49.
7. Львова А. Перещепинский клад в собрании Эрмитаж // Материалы XXXI Всероссийской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов Вып. 14. “Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики”. Часть 1., 11 – 16 марта 2002 года, Санкт-Петербург, 2002. – С. 21-23.
8. Пастернак Я. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними дослідженнями. - Торонто, 1961. - 786 с.
9. Українські культурні цінності в Росії: Археологічні колекції України / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України; НАН України. Ін-т археології; Редкол.: О. Федорук (голова) та ін.; Авт. кол.: С. Беляєва (керівник) та ін. - К., 1997. - 298 с.
10. Українські культурні цінності в Росії: На шляху до діалогу. 1926-1930 / Упоряд.: О. Нестуля, С. Нестуля. - Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. - 333 с.